

МЕТОДИЧНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті проаналізовано методичний апарат дослідження професійного розвитку молодого вчителя, виокремлено наукові підходи до визначення критеріїв та діагностичного інструментарію.

Ключові слова: професійний розвиток, молодий педагог, професійна адаптація, методика, оцінка.

Провідною ідеєю розвитку вітчизняної системи післядипломної педагогічної освіти в Україні, згідно із проектом Закону України “Про післядипломну освіту”, є забезпечення умов для задоволення індивідуальних потреб громадян в особистому та професійному зростанні, а також потреб держави в кваліфікованих кадрах високого рівня професіоналізму та культури, здатних компетентно й відповідально виконувати фахові функції, впроваджувати у виробництво нові технології, сприяти подальшому соціально-економічному розвитку суспільства. Отже, дослідження особливостей професійного розвитку молодих педагогів та створення необхідних умов для його ефективного перебігу в просторі післядипломної освіти стає найактуальнішим завданням як для української педагогічної науки, так і освітньої практики.

Аналіз досліджень, присвячених вивченню особливостей професійного розвитку молодого фахівця у просторі педагогічної діяльності, свідчить про те, що, незважаючи на їх значну кількість, невирішеною залишається проблема методичного апарату – системи методик, завдяки яким на високому рівні валідності й надійності можна було б визначити рівень успішності професіогенезу вчителя.

Мета статті – теоретичне обґрунтування методичного апарату дослідження професійного розвитку молодого педагога в системі післядипломної педагогічної освіти.

Результати здійсненого нами наукового пошуку дали змогу виокремити декілька підходів до діагностування особливостей професійного розвитку молодих педагогів, підґрунтям яких стали різні його критерії.

До першого підходу ми зарахували праці науковців, в яких основним критерієм успішності професіогенезу вчителів-початківців визначена ефективна професійна діяльність. Основним методом діагностування в дослідженнях цього підходу є експертна оцінка, яка здійснюється за результатами відвідування фахівцями (адміністрація школи, методисти, досвідчені педагоги, психологи) уроків, позакласних заходів та батьківських зборів, проведених молодим учителем [1]. Для експертної оцінки зазвичай застосовують або авторські опитувальники, або спеціальні шкали. Так, наприклад, однією з найбільш поширених методик, заснованих на експертній оцінці, є Методика діагностики рівня розвитку педагогічної діяльності О.А. Федорової [8], яка складається з восьми шкал-показників: 1) оцінка викладацької діяльності вчителя зі стимулювання пізнавальної самостійності учнів; 2) володіння організаційними формами діагностичної роботи з учнями; 3) оцінка позаурочної організаційно-виховної роботи вчителя; 4) реалізація вчителем індиві-

дуальних програм навчання; 5) оцінка вмінь учителя планувати власну діяльність, прогнозувати результати своєї роботи; 6) професійна компетентність педагога; 7) творче ставлення до викладання; 8) оцінка роботи вчителя над підвищенням свого професійного рівня. Рекомендованими експертами рівня успішності професійного розвитку вчителя за цією методикою є адміністрація школи, керівник методичного об'єднання та колеги.

На наш погляд, використання тільки цього підходу щодо вимірювання професійного розвитку молодого вчителя не може бути доцільним, адже це значно обмежує зміст самого явища професіогенезу, не дає змоги визначити ті якісні перетворення внутрішнього світу фахівця, що його відображають. Як слушно зауважує Л.М. Мітіна, професійний розвиток учителя – це зростання, становлення, інтеграція в педагогічній діяльності професійно значущих особистісних якостей і здібностей, професійних знань та вмінь; це процес якісного перетворення фахівцем свого внутрішнього світу, що призводить до принципово нової його будови та способу життєдіяльності [2, с. 9].

Другий підхід до діагностування особливостей професійного розвитку молодих педагогів ґрунтується на визначенні професійної адаптованості як змісту їх професіогенезу. Причому професійна адаптованість розглядається як стан фізичної, психологічної та соціальної рівноваги педагога з навколишнім середовищем, при якому не існує переживання ним конфлікту й при якому він здатний до продуктивної діяльності, здатний реалізувати власний потенціал та успішно відповісти на соціальні й професійні очікування [5].

Перелік запропонованих методик у межах цього підходу є дуже великим, проте всі вони зводяться до таких, що побудовані або на оцінці адаптаційної поведінки вчителя спостерігачем (як правило, це психолог або методист), або на самооцінці особистості. До першої групи методик належать такі: Карта спостережень Д. Скотта, яка дає можливість фіксувати близько 200 можливих фрагментів поведінки особистості; Каліфорнійський тест особистості Л.П. Торпе, Шкала оцінювання Р.Е. Ельсворта тощо.

До другої групи методик належать: Опитувальник соціально-психологічної адаптованості Роджерса – Даймонда, що містить шість шкал соціальної адаптації: адаптованості, самосприйняття, прийняття іншого, емоційного комфорту, інтернальності й прагнення до домінування; Багаторівневий особистісний опитувальник “Адаптивність” О.Г. Маклакова, за допомогою якого діагностуються нервово-психічна стійкість, самооцінка педагога, соціальна підтримка (особистісна референтність), принципи міжособистісної взаємодії (конфліктність), досвід спілкування – комунікативність, групова ідентифікація (орієнтація на дотримання вимог колективу); Опитувальник для оцінювання рівня соціально-психологічної адаптації вчителя середньої школи Г.С. Нікіфорова; Опитувальник оцінки професійної дезадаптації О.М. Родіні; Методика визначення особистісної адаптованості вчителів і учнів А.В. Фурмана тощо.

Важливим, на нашу думку, є те, що діагностування успішності професійного розвитку молодого вчителя за критерієм його професійної адаптованості потребує врахування різноманітності, різномодальності адаптаційних процесів. Відтак, процедура вимірювання не повинна будуватися на діагностиці тільки однієї складової професійної адаптації (як це іноді спостерігається), але охоплювати й рівень психофізіологічних процесів, і виробничої, і соціально-психологічної, і особистісної

компоненти. Це потребує розробки комплексу діагностичного інструментарію, що має включати як об'єктивно спрямовані, так і суб'єктивні методики.

До *третього підходу* ми зарахували дослідження тих учених, в яких критерієм успішності професіогенезу молодого вчителя визначено ступінь освоєння ним професійних норм, професійних цінностей, що виявляється в такому системному явищі, як професійна ідентичність – об'єктивна та суб'єктивна (така, що дана в переживанні) єдність з професійною групою, професійним співтовариством, що зумовлює наступність професійних характеристик (норм, ролей, статусів) [9].

Діагностування успішності професійного розвитку молодого педагога відповідно до цього підходу може здійснюватися за допомогою таких методик: “Професійна ідентичність” Л.Б. Шнейдер, Тест репертуарних решіток Дж. Келлі, Методика вивчення статусів професійної ідентичності А.А. Азбель та ін., причому як в одиничній, так і в комплексній формі.

Як один з критеріїв успішності професійного розвитку молодого вчителя, професійна ідентичність, на нашу думку, має бути обов'язково врахованою та вимірюваною. Проте все ж-таки зведення професійного розвитку тільки до усвідомлення вчителем себе як професіонала є однобічним.

До *четвертого підходу* доцільно зарахувати праці тих авторів, які успішність професійного розвитку вчителя-початківця пов'язують, насамперед, з успішністю їх самореалізації. Під нею розуміють неперервний гетерохронний процес розвитку потенціалів людини у творчій діяльності [6], у нашому випадку – у професійній педагогічній діяльності. Оскільки як показники професійної самореалізації учителя визначають задоволеність від педагогічної праці, вмотивованість, здатність до творчості, ціннісні орієнтири, то й успішність професійного розвитку молодого фахівця оцінюється завдяки комплексу відповідних методик, серед яких найбільш затребуваними науковцями є такі: “Вивчення задоволеності вчителя своєю професією та працею” М.В. Журіна, Є.П. Ільїна, “Задоволеність обраною професією” В.О. Ядова, Н.В. Кузьміної, Методика вивчення задоволеності педагогів життєдіяльністю в освітньому закладі Є.М. Степанова, “Мотивація професійної діяльності” А.О. Реана, “Смисложиттєві орієнтації” Д.О. Леонтєва та ін. Необхідно зазначити, що всі автори, які вимірюють успішність професійного розвитку молодого педагога через рівень його професійної самореалізації, застосовують опитувальники та шкали самооцінки, що, у свою чергу, є природним, оскільки саме явище самореалізації є внутрішньою характеристикою суб'єкта професійного розвитку.

Як критерій успішності професіогенезу молодого вчителя в працях деяких авторів (Н.В. Кузьміна, Н. Лісова, Л.М. Харавініна та ін.) визначено його професійну компетентність, що зараховано нами до *п'ятого підходу*. Спектр методик цього підходу є дуже різноманітним, починаючи з одиничної методики (наприклад, “Діагностика професійної підготовленості до педагогічної діяльності вчителя-початківця”, оцінювання експертів професійної компетентності молодого педагога за якою відбувається за чотирма шкалами: загальна професійна підготовка, науково-теоретична підготовка, науково-методична підготовка та психолого-педагогічна підготовка [1, с. 28], або Методика оцінювання роботи вчителя: педагогічних компетентностей Дж. Хессарда в адаптації Л.М. Мітіної, А.М. Раєвського [2]) та закінчуючи діагностичними комплексами, які містять до 20 самостійних методик, побудованих як на зовнішній оцінці, так і на самооцінці вчителем рівня своєї професійної компетентності.

До останнього, *шостого підходу*, ми зарахували праці тих науковців, які критерієм успішності професійного розвитку молодого педагога визначили декілька комплексних явищ, передусім, це такі складні психолого-педагогічні феномени, як професійна педагогічна самосвідомість, педагогічна спрямованість і професійна майстерність (А.Д. Тасмуханова та ін.). Для діагностики успішності професійного розвитку вчителя-початківця в межах цього підходу використовують багатокомпонентні комплекси методик, як правило, у формі опитувальників та шкал самооцінки. Найбільш часто вживаними серед них є такі методики: визначення професійної мотивації, професійно-педагогічної спрямованості, педагогічних здібностей, рівня суб'єктивного контролю, стилів педагогічної діяльності й спілкування, професійного згорання тощо. У дослідженнях багатьох авторів як базовий використано опитувальник "Самоактуалізація особистості" А. Шостром, що містить 14 шкал: орієнтація в часі, підтримка, ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки, сенситивність, спонтанність, самоповага, самоприйняття, погляд на природу людини, синергійність, прийняття агресії, контактність, пізнавальні здібності, креативність.

Як бачимо, в останніх двох підходах відбувається розщеплення, "розчинення" змістових меж явища професійного розвитку педагога в інших категоріальних формах, що робить його складно діагностованим, некінцевим за ознаками якісної визначеності. Це потребує уточнення сутності самого феномену професійного розвитку особистості, виокремлення його критеріїв, які повинні бути достатніми, спостережуваними, кінцевими, вимірюваними, тобто відповідати вимогам наукового дослідження.

Висновки. Здійснений аналіз існуючого методичного апарату дослідження професійного розвитку молодого педагога виявив гостру потребу в систематизації наукових підходів, визначенні чітких критеріїв оцінювання успішності його професіогенезу та створенні комплексу методик, які б ґрунтувалися як на об'єктивних, так і суб'єктивних методах діагностики, були надійними, валідними та психогігієнічними.

Список використаної літератури

1. Діагностика успішності учителя / упоряд. Т.В. Морозова. – Х. : Веста : Ранок, 2007. – 160 с.
2. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал / Л.М. Митина. – М. : Просвещение, 1994. – 98 с.
3. Молочкова И.В. Психологическое сопровождение профессионального развития педагога : учеб. пособ. / И.В. Молочкова. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2005. – 130 с.
4. Облес І.І. Професійна адаптація викладача вищого навчального закладу на етапі професійної підготовки: теоретико-методичний аспект : монографія / І.І. Облес. – Запоріжжя : КПУ, 2009. – 164 с.
5. Петровский В.А. Психология неадаптивной активности / В.А. Петровский. – М. : ТОО "Горбунок", 1992. – 224 с.
6. Профессиональная самореализация личности в современном обществе / под науч. ред. Е.В. Федосенко. – СПб. : Речь, 2009. – 157 с.
7. Сыманюк Э.Э. Психология профессионально обусловленных кризисов / Э.Э. Сыманюк. – М. : Изд-во МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2004. – 320 с.
8. Федорова Е.А. Как подготовиться к аттестации : учеб. пособ. / Е.А. Федорова. – Новгород : РЦРО, 1995.
9. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность : монография / Л.Б. Шнейдер. – М. : МОСУ, 2001. – 272 с.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2013.

Шевченко О.А. Методический аппарат исследования профессионального развития молодого учителя

В статье анализируется анализ методический аппарат исследования профессионального развития молодого учителя, обобщаются научные подходы к выделению критериев и диагностического инструментария.

Ключевые слова: профессиональное развитие, молодой педагог, профессиональная адаптация, методика, оценка.

Shevchenko O. The methodical apparatus for studying the professional development of young teacher

The article carried out an analysis of research of the methodical device the professional development of young teacher, summarizes scientific approaches to the allocation criteria and diagnostic instruments.

Thus, article identified six main approaches to the diagnosis of the success of the young teacher professional development, which focus on different criteria and indicators. According to the first approach, the criterion of the young teacher professional development is the success of his professional activity, which is revealed through peer review.

In the second approach, the success of the professional development of the young teachers is determined by its professional adaptability, which is estimated set of indicators: the state of physical and mental health, professional self-concept. The criterion for the professional development of the young teacher of the third approach is the development of professional identity. According to the fourth assessment approach professional development should not be started on the basis of professional self-diagnosis of the young specialist.

Professional competence of the teacher, as well as his professional skills, and self-direction are pedagogical success criteria of professional development in the fifth and sixth approaches.

Thus, the analysis carried out updated the urgent need for the allocation of rigorous scientific criteria for assessing the success of professional development of young professionals in the ordering and verification of the diagnostic techniques.

Key words: professional development, a young teacher, professional adaptation, methods, evaluation.